

NISA-lezing 30 september 2004, bij het NIOD in Amsterdam ter gelegenheid presentatie
In Dienst van de BVD

Memoires van Amerikaanse en Britse oud-medewerkers van inlichtingen- en veiligheidsdiensten of het scheppend vermogen van ethiek

Door Bob de Graaff

Het is vandaag een heuglijke dag voor diegenen die iets meer willen weten over inlichtingen- en veiligheidsdiensten in Nederland. Eindelijk heeft een oud-medewerker van zo'n dienst, Frits Hoekstra, besloten voor een groter publiek zijn memoires op schrift te stellen. Niet dat dat in het geheel niet is gebeurd. Er waren al de memoires van het voormalige BVD-hoof Louis Einthoven, die voorzichtig enige passages aan zijn ervaringen met de dienst wijdde,[1] en enkele niet gepubliceerde memoires. Maar veel was het tot nu toe niet.

Hoe anders is dit in het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten. Met name in de VS verschenen sinds 1975 veel memoires, getriggerd door de publieke kritiek op de CIA en door frustratie over de afloop van de oorlog in Vietnam.[2] Een klein onderzoekje via het Internet en in mijn eigen boekenkasten leverde bijna honderd twintigste eeuwse memoires van Amerikaanse medewerkers van inlichtingen- en veiligheidsdiensten in boekvorm op. Onder deze memoires zijn die van CIA-medewerkers ver in de meerderheid. Medewerkers in de sfeer van contraspionage en security van de FBI komen op de tweede plaats.[3] Het aantal memoires van leden van militaire inlichtingendiensten is bijzonder gering.

Opvallend is daarbij het relatief grote aantal memoires van voormalige hoofden van de CIA, zoals Bush sr.,[4] Casey,[5] Colby,[6] Dulles,[7] Gates[8] en Turner,[9] ook al hadden de

memoires niet altijd betrekking op hun periode als diensthoofd. Zo schreven Casey en Dulles over hun activiteiten tegen nazi-Duitsland als medewerkers van het Office of Strategic Services (OSS), een van de voorlopers van de CIA, tijdens de Tweede Wereldoorlog. Generaal William ('Wild Bill') Donovan, hoofd van OSS, publiceerde zelf geen memoires, maar hij spoorde zijn oud-medewerkers wél aan hun herinneringen te publiceren, omdat dat volgens hem ten goede kwam aan de plaats die de OSS zich in het historisch bewustzijn zou verwerven en zulke memoires bovendien het bestaan van de CIA tijdens de Koude Oorlog zouden rechtvaardigen. [10]

Ook in het Verenigd Koninkrijk kwam een stroom van intelligencememoires op gang, voornamelijk betreffende de Tweede Wereldoorlog, nadat de Britse autoriteiten er in 1972 niet in waren geslaagd publicatie van John Mastermans boek over het omdraaien van Duitse agenten tijdens de Tweede Wereldoorlog, het zogeheten double cross-systeem, te voorkomen. [11] Overigens zouden Mastermans eigenlijke memoires, [12] die hij drie jaar later publiceerde, weinig vertellen over zijn inlichtingenactiviteiten. Zij bevatten vooral informatie over de problemen die hij had gehad om zijn eerste boek gepubliceerd te krijgen. Mijn onderzoekje leverde ruim zestig Britse inlichtingenmemoires op, wat toch niet gering is voor een land dat wel een Official Secrets Act kent, maar tot 1 januari a.s. nog geen Freedom of Information Act.

Onder de gepubliceerde herinneringen is het aantal memoires van vrouwelijke medewerkers van Amerikaanse en Britse inlichtingen- en veiligheidsdiensten op twee handen te tellen. [13] Voorzover zij er zijn, treft men daarin op ruime schaal de klacht aan dat inlichtingen- en veiligheidsdiensten meer dan gemiddeld en langer dan andere overheidsorganisaties een vrouwonvriendelijk personeelsbeleid kenden. [14] Het oud-hoofd van MI5 Stella Rimington beschrijft uitgebreid hoe zij zich een plaats verwierf in de oorspronkelijk 'unashamedly male-dominated' dienst en hoe zij de aantekening 'feministe' in haar personeelsdossier kreeg, toen zij besloot haar baan niet op te geven na de geboorte van haar eerste kind. [15] Hoewel de publicatie van de memoires van Rimington indertijd veel ophef veroorzaakte, had zij voorgangers. Sir Percy Sillitoe, hoofd MI5 van 1946 tot 1953, ging haar vooraf als diensthoofd dat zijn memoires publiceerde. [16] En als vrouwelijke memoireschrijfster kende Rimington bij MI5 een voorgangster in Joan Millers *One Girl's War: Personal Exploits in MI5's Most Secret Station*, dat Miller echter nog genoodzaakt was in Dublin en New York, buiten het Verenigd Koninkrijk, te publiceren. [17] Behalve memoires van medewerksters van inlichtingen- en

veiligheidsdiensten zelf, bestaan er zelfs ook enkele memoires van zogeheten CIA wives.[18]

Een claim van veel spionagememoires betreft hun vermeende authenticiteit.[19] Zoals de reclametekst van een uitgever bij dit type boeken luidt: ‘they read “like fiction”. But they are undeniably more powerful, because they are true.’[20] Russell Smith schrijft in zijn herinneringen aan een dertigjarige carrière in de CIA dat hij zijn lezer bedient door hem te vertellen ‘what it was like’.[21] Het doet denken aan de negentiende eeuwse Duitse historicus Leopold Ranke die geschiedenis wilde schrijven ‘wie es gewesen [ist]’. Deze attitude van de memoireschrijvers uit de inlichtingenwereld vloeit mede voort uit hun vroegere werkzaamheden. ‘In the true tradition of an intelligence officer, I have confined my narrative to what I saw and let you form your own opinions ... I’ve always been a reporter, not an editorialist’, aldus Archie Roosevelt. Zijn memoires zijn ernaar; de titel *For lust of knowing* wordt door de inhoud beslist niet waargemaakt.[22]

In weerwil van de aanspraken van auteurs en uitgevers van spionagememoires, is de lezer, meer nog dan bij andere gepubliceerde herinneringen, ervan overtuigd dat de auteur beslist niet de hele waarheid schrijft. Dat vloeit om te beginnen voort uit het verwachtingspatroon van de lezers die geheime diensten ten onrechte van alwetendheid betichten. Maar de overweldigende indruk van onvolledigheid die de lezer van spionagememoires ondergaat, is niet uitsluitend en zelfs niet in de eerste plaats te wijten aan de lezer. De auteurs geven zelf toe, zoals oud-MI5-hoofd Stella Rimington doet in haar memoires, dat zij bij het schrijven van hun autobiografie moesten zoeken naar een balans tussen ‘readability and the necessary discretion’.[23]

Dit wordt nog versterkt doordat zowel Britse als Amerikaanse auteurs van memoireliteratuur gewoon zijn hun publicaties voor te leggen aan hun voormalige werkgever om te bezien of zij de nog steeds vereiste geheimhouding niet schenden. Laten zij dit na, zoals in het geval van CIA-analist Frank Snepp of MI5-operateur Peter Wright,[24] dan vallen de revenuen van hun publicatie waarop hun nationale overheid de hand weet te leggen toe aan de staat. Toen Rimington met alle voorzichtigheid eigen aan een voormalig MI5-hoofd haar memoires voorlegde aan de autoriteiten voorafgaand aan publicatie, was zij verbaasd over de ‘ferocity’ waarmee haar manuscript bejegend werd.[25] Zij stelde dan ook vast dat ‘it is not possible to know, once you are on the outside, exactly what will be regarded as damaging’ door degenen die nog bij de dienst werken.[26] Dit besef, dat leidt tot bovenmatige voorzichtigheid, leeft

kennelijk bij veel auteurs van spionagememoires. Zelfs bij het doornemen van de boeken van Philip Agee, een van de meest radicale onthullers onder de spionagememoireschrijvers, blijft die indruk van een overweldigende onvolledigheid overheersen. Vrijwel alle auteurs hebben zich, gedwongen door ambtsedelijke verklaringen, uit angst voor strafrechtelijke vervolging, uit vrees voor hun pensioen of uit ethische overwegingen, genoodzaakt gezien bepaalde zaken niet te vermelden, omdat zij nog steeds geheim moeten blijven of beter maar niet verteld kunnen worden.

Het is overigens de vraag in hoeverre die terughoudendheid gerechtvaardigd is. Rimmington beschrijft hoe zij, toen nog 'on the inside', reageerde op het verschijnen van Spycatcher, de memoires van Peter Wright. Zij schrijft over Wrights herinneringen: 'The book went out of its way to mention every sensitive operation that Peter Wright had ever known about and to name every codeword he could recall. Spycatcher was a book designed to cause the maximum amount of harm and embarrassment'. Niettemin schrijft zij dat noch dit boek, noch een minder bekend tweede boek van Wright,[27] 'did any great damage to MI5's ability to work'. [28]

Naar aanleiding van haar ervaringen met haar eigen memoires kwam Rimmington ten slotte tot de slotsom dat 'it is neither necessary nor appropriate nowadays to try to hold to total silence people who have worked in the public service ... as ... intelligence officer. It won't work and it is better to accept that and focus rather on what it is important to protect.' Zij is daarom nog steeds voorstander van een systeem van clearance, maar verbindt daaraan wel een voorwaarde: het moet een procedure zijn 'which people are encouraged to use, instead of one that is, as it was in my case, intimidating, conducted in semi-public and confusing to everyone.' [29]

Zij komt daarmee een heel eind in de richting van het standpunt van oud-CIA-medewerker Victor Marchetti en voormalig inlichtingenmedewerker van het State Department John Marks in hun *The CIA and the Cult of Intelligence* uit 1974.[30] Op last van de CIA moesten de auteurs oorspronkelijk 339 passages, dat wil zeggen bijna twintig procent van hun totale manuscript, schrappen. Na onderhandelingen bleven er daarvan ongeveer de helft, namelijk 171, over. De uitgever besloot de definitief geschrapte passages in het boek wit te laten en de alsnog toegestane passages vet te drukken. De weggelaten passages bevestigden bij sommigen de indruk die de auteurs met de resterende tekst vestigden, namelijk dat de CIA veel te verbergen had, onder meer het feit dat de dienst ten tijde van de Koude Oorlog actiever was in

de Derde Wereld dan rechtstreeks tegen de Sovjet-Unie en dat het accent lag op covert operations in plaats van op beleidsondersteunende inlichtingevergaring. De alsnog toegestane passages wekten evenwel bovenal de indruk van een tot in het ridicule doorgevoerde drang tot geheimhouding. Het ging over het algemeen om wijd en zijd bekende feiten.[31] Toen de auteurs jaren later en na een juridische procedure nog 25 passages mochten vrijgeven in een herdruk van hun boek, waren zij er dan ook van overtuigd dat ‘the reader is bound to wonder about the good faith of the CIA censors, or their common sense’.[32] Zoals de auteurs terecht opmerken, hadden de oorspronkelijk weggelaten passages zelden betrekking op intelligence, maar vooral op historische beleidsvoornemens.[33] Zo kregen de gepubliceerde herinneringen van Marchetti en Marks onbedoeld het karakter van een kritiek op (de)classificatiestelsel van de CIA. En Marchetti vroeg zich ten slotte zelfs af of de Amerikaanse regering niet meer bezig was de methoden van totalitaire staten te hanteren dan de democratie te verdedigen.[34]

Juist omdat er nog altijd een zekere geheimhouding op hun voormalige werkzaamheden rust zijn memoires van geheime dienstmedewerkers per definitie apologetisch. De schrijver moet rechtvaardigen waarom hij toch over het onderwerp schrijft en tegelijk – al is het vaak impliciet – aannemelijk maken waarom hij niet alles openbaart. De memoires vallen daarbij over het algemeen uiteen in twee categorieën. De eerste is die van de echte apologeten, de voormalige spionnen die menen dat er reden is om trots te zijn op hun werk en hun dienst en van oordeel zijn dat dat nu eindelijk wel eens gezegd mag worden of die vinden dat er naast alle onzin die over hun werk beweerd wordt, nu ook eens ‘de waarheid’ of ten minste hun waarheid gehoord mag worden. De buitenwereld van de geheime dienstmedewerker is volgens hen namelijk vaak onbegrijpend, sensatiebelust of vijandig. ‘Failures are exaggerated, successes are never mentioned.’ Met die woorden rechtvaardigde Masterman in 1972 de uitgave van zijn boek over het Britse double cross-systeem. Het prestige van MI5 en MI6 was laag door publicaties over de beruchte Ring van Vijf. Het kon een opstekertje wel gebruiken.[35] Dat kon de CIA ook na de problemen waarin zij rond 1975 raakte.[36] Het voormalige CIA-hoofd William Colby, in 1975 ontslagen door president Ford, nadat het Amerikaanse Congres de ontsparing van de CIA had blootgelegd, zag er de belangrijkste rechtvaardiging in voor het publiceren van zijn herinneringen, met de karakteristieke titel *Honorable Men. My Life in the CIA*. [37] Een soortgelijke emotie schuilt achter de titel van de memoires van Richard Secord: *Honored and Betrayed*. [38]

De tweede categorie auteurs van spionagememoires wordt gevormd door de ‘klokkenluiders’ en ‘onthullers’. Ze hebben bij nader inzien bedenkingen bij het werk dat zij of hun diensten deden.

Wat beide categorieën met elkaar gemeen hebben is de overtuiging dat geheime diensten ertoe doen, for better or for worse. Het is wellicht van memoireschrijvers moeilijk te verlangen dat zij verklaren dat hun werkzaamheden irrelevant waren, maar wat de lezer in veel gevallen terecht stoort is het ontbreken van de vraag ‘En wat als die dienst er nu niet was geweest?’ [39] De lezer krijgt gemakkelijk de indruk dat de fixatie op de dienst en de gelijktijdige verwaarlozing van de maatschappelijke context, die zo gebruikelijk is in de memoires van de oud-medewerkers, ook al bij de auteur aanwezig was toen deze nog in actieve dienst was. Dit gebrek aan oog voor de sociale context blijkt bijvoorbeeld ook uit beschrijvingen van momenten waarop de dienst verrast werd door maatschappelijke en politieke ontwikkelingen waarop hij eigenlijk had moeten anticiperen. Sommige auteurs menen zelfs dat de dienst niet in staat is om op eigen houtje grote veranderingen in taakstelling door te voeren. [40] In diverse boeken treft men dan ook een beschrijving aan van geheime diensten als wat Rilmington noemt, ‘the land of eccentrics’, een plaats waar ruimte bestond voor het uitleven van gedateerd hobbyïsme. [41]

Het is misschien eigen aan de inlichtingenvergaring van vooral binnenlandse veiligheidsdiensten dat een fixatie ontstaat op personen in plaats van maatschappelijke ontwikkelingen. Intelligence memoires gaan over inlichtingenmedewerkers, hun agenten en informanten, hun individuele tegenstanders en eventueel nalatige politici. Operaties draaien om mensen en incidenten, niet om systemen en processen. De beschrijving daarvan in spionagememoires is anecdotisch van aard; grote lijnen ontbreken meestal.

Voor het beperkte blikveld van de auteurs is mede het ‘need to know’-beginsel van geheime diensten verantwoordelijk. De auteurs proberen een schets te geven van hun organisatie, hetzij om de loffelijke werking daarvan te etaleren, hetzij om haar bij nader inzien te bekritisieren. Het probleem is echter dat de auteur over het algemeen slechts een beperkt inzicht heeft gehad in de werking van de geheime dienst waartoe hij of zij behoorde. De schrijver kan weliswaar diverse afdelingen binnen de organisatie hebben doorlopen, maar zijn kennis zal zich over het algemeen slechts beperken tot de periode waarin hij daar werkte. De lezer krijgt daardoor

stukjes van een puzzel, maar niet het hele plaatje.

Zoals gezegd, komt men in de memoires weinig twijfel tegen over het nut van de eigen activiteiten. Als dit al het geval is, dan is dat vooral door het gebruik dat politici van de aangeleverde inlichtingen maken of liever gezegd: niet maken. Zoals de fameuze Amerikaanse cryptoloog Herbert Yardley doet in zijn memoires uit 1931, twee jaar nadat de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken zijn Amerikaanse Black Chamber had opgeheven met het argument dat heren elkaars post niet lezen: ‘Sixteen years of drudgery, illness, espionage, brain-weariness, science, flowery letters and honours. Why? To what purpose?’ [42] Iets kritischer is Frank Snepp, die een uitgebreide herinnering schreef op basis van zijn jaren als analist (1969-1975) bij het CIA station in Saigon, wanneer hij noteert dat goede beslissingen gebaseerd op goede informatie een andere uitkomst van de oorlog in Vietnam hadden betekend. Maar ook hij legt de schuld vooral bij politici en diplomaten. [43]

De memoires van de analist Snepp zijn overigens uitzonderlijk, omdat onder de intelligence memoirs die van de analisten verre in de minderheid zijn ten opzichte van die van runners van agenten, de operateurs. [44] Zelfs de memoires van de peetvader van de moderne inlichtingenanalyse, Sherman Kent, zijn slechts in eigen beheer uitgegeven. [45]

Waardoor komt het dat de memoires van operateurs zo domineren? We moeten daarbij kijken naar de vraag- en de aanbodzijde, want net als alle andere publicaties onttrekt de memoireliteratuur van spionnen zich niet aan de kapitalistische marktwerking. Laten we beginnen met de vraagzijde. De Canadese inlichtingenwetenschapper Wesley Wark, die een artikel schreef over de Amerikaanse intelligence memoires, biedt een aantal verklaringen voor de publieke belangstelling voor dit genre in het algemeen, namelijk

- de behoefte aan romantiek
- de neiging bij het publiek om in conspiratieve termen over politiek te denken
- nieuwsgierigheid naar het geheime en onbekende, waaraan de titels van spionnenmemoires graag appelleren; [46] en

- bezorgdheid over de invloed van inlichtingen- en veiligheidsdiensten.[47]

Van al deze factoren kan men zeggen dat zij sterker gelden voor operateurs wier activiteiten nog het meest die van politieseries of James Bond-films benaderen dan voor het weinig spectaculair ogende bureauwerk van de meeste analisten, dat misschien nog wel het sterkst lijkt op dat van historici.

Als we ons nu richten tot de vraag naar de factoren aan de aanbodzijde van de spionagememoires, dan is er allereerst het raadsel dat mensen die zich vaak decennialang aan een publiek zichtbare rol hebben onttrokken, zich met de publicatie van hun memoires plotseling in de schijnwerpers plaatsen. In die zin, schrijft Wark, zijn oud-medewerkers van geheime diensten 'the most unlikely of memoirists'. Het verklaart volgens hem ook waarom de karakterontwikkeling van de schrijver in dit soort memoires zo vaak ontbreekt.[48] De memoires zijn vooral beschrijvingen van het werk van de diensten. Persoonlijke motieven komt men nog het duidelijkst tegen bij de zogeheten onthullers, die moeten verklaren waarom zij eerst voor de dienst werkten en zich er later van afkeerden. Dit is bijvoorbeeld het geval bij Philip Agee, die schrijft dat in de loop van twaalf jaar als operateur bij de CIA hem uiteindelijk begon te dagen hoeveel leed de dienst over de hele wereld veroorzaakte, 'that millions of people all over the world had been killed or had had their lives destroyed by the CIA and the institutions it supports'.[49] Ook Snepp motiveert hoe hij besloot uit walging over de cover up van het falen van de CIA in Vietnam zijn ontslag bij de dienst te nemen en een eigen damage assessment naar buiten te brengen.[50] En Marchetti verklaart dat hij in 1969 de CIA verliet omdat hij het niet langer eens was met de nadruk die de dienst legde op covert operations.[51]

Toch blijft vaak onduidelijk waarom ethische bedenkingen in het ene geval wel gelden en in het andere niet of waarom de ene medewerker van een geheime dienst die bedenkingen – zij het soms pas achteraf – wel heeft en een andere niet. Het is in dit genre ook niet ongebruikelijk dat een auteur vermeldt dat hij of zij in actieve dienst iets deed of naliet uit ethische overwegingen, maar tegelijk verklaart dat hij er niet zeker van is dat wat hij probeerde te vermijden niet toch is gebeurd, omdat een andere medewerker of dienst niet dezelfde scrupules koesterde.[52] Een dieptepunt in dit opzicht was ongetwijfeld het gedrag van oud-CIA-medewerker Howard Hunt, betrokken bij het Watergateschandaal, die ook in zijn memoires weinig besef van het onethische van zijn handelingen aan de dag legt. Zijn van zelfbeklag

doordrenkte memoires benadrukken dat zijn leven in het Amerikaanse leger en bij de CIA hem een soort Befehl ist Befehl-mentaliteit had bijgebracht, die resulteerde in zijn persoonlijke ondergang.[53]

Vanaf de jaren zeventig stelden ethisch bezwaarde voormalige CIA-agenten hun ervaringen te boek.[54] Het meest systematisch besteedden oud-CIA directeur Stansfield Turner[55] en de Brit R.V. Jones aandacht aan de ethische aspecten van inlichtingenvergaring. Nadat hij in 1978 met zijn publicatie over de verzameling van technologische en wetenschappelijke inlichtingen tijdens de Tweede Wereldoorlog, getiteld *Most Secret War*,[56] een bestseller had geproduceerd, schreef Jones, voormalig Director of Intelligence on the Air Staff en ex-Director of Scientific Intelligence van het Britse ministerie van Defensie, *Reflections on Intelligence*, waarin hij een compleet hoofdstuk wijdde aan intelligence ethics.[57] Zijn centrale stelling daarin luidde dat uiteindelijk de enige garantie tegen misbruik van hun bevoegdheden door geheime diensten is gelegen in een goed ontwikkeld ethisch besef van de operators.[58]

Als Wark oud-medewerkers van inlichtingen- en veiligheidsdiensten al de meest onwaarschijnlijke memoire-auteurs noemt, dan zou dit eigenlijk nog sterker voor operators moeten gelden dan voor analisten, voor wie het schrijven per slot van rekening een dagelijkse bezigheid is en die veel minder dan operators met bronnen in aanraking zijn geweest die beschermd moeten worden. Waarom publiceren dan juist vrijwel uitsluitend operators memoires?

Ik ben ervan overtuigd dat een van de redenen waarom operators zoveel beter vertegenwoordigd zijn onder de auteurs van intelligence memoires te maken heeft met het gegeven dat zij meer dan analisten geconfronteerd zijn met de ethische problemen van het inlichtingenwerk. Juist zij voelen daarom een behoefte aan apologie, die eigen is aan het genre van memoires. Dat zou ook verklaren waarom we onder de Angelsaksische onthullingsliteratuur op dit gebied zoveel mensen aantreffen die zich hebben beziggehouden met covert operations, dat deel van de intelligence dat de operationele activiteit tot in het extreme doorvoert. De kwestie van ethiek ligt ook ten grondslag aan de tweedeling onder de memoires in auteurs die menen dat medewerkers van geheime diensten 'honorable men' (dan wel women) zijn en degenen die hen bij nader inzien beschouwen als bedrijvers van 'dirty business'. [59] Behalve zelfrechtvaardiging, die als motief ten grondslag ligt aan memoires in het

algemeen, vormen dus volgens mij speciaal ethische kwesties een belangrijke inspiratiebron voor intelligence memoirs.

Als die gedachte juist is, werpt dit de vraag op waarom er in Nederland niet eerder spionagememoires zijn verschenen. Eén verklaring kan zijn dat Nederland geen sterke memoiretraditie heeft en het tot nu toe ontbreken van spionagememoires zou daarvan slechts een verbijzondering zijn. Een andere verklaring zou kunnen zijn dat de Nederlandse geheime diensten hun medewerkers minder tot ethische nood brengen. Dat is in elk geval juist voorzover Nederland geen covert operations in de Amerikaanse betekenis kent. Het zou ook kunnen zijn dat medewerkers van Nederlandse geheime diensten een minder ontwikkeld ethisch besef hebben dan hun Angelsaksische collega's. In dat laatste geval zou Frits Hoekstra nog meer een witte raaf zijn dan hij toch al is. Het is te hopen dat volgende inlichtingenmemoires ons op dit punt meer duidelijkheid bieden.

Hoeveel er echter uiteindelijk ook verschijnen, spionagememoires blijven teasers. Zij roepen vragen op naar meer, maar het is eigen aan het genre om de gevraagde antwoorden niet of nauwelijks te leveren. Dat laatste is voorbehouden aan anderen, politici, toezichhouders etc., die kunnen proberen een algemener beeld te scheppen van het reilen en zeilen van geheime diensten.

Bij gebreke aan zo'n algemeen beeld kunnen uitgevers intussen nog steeds goede zaken doen met de memoires van diegenen die ten minste een tipje van de sluier oplichten. En uitgeverij Boom mag zich gelukkig prijzen dat zowel in de Verenigde Staten als het Verenigd Koninkrijk een patroon is vastgesteld waarbij de ene spionagememoire de andere uitlokt en dat '[s]py-memoir writing has thus become not an individual, but a collective enterprise'.^[60] Misschien zal straks dan ook blijken dat het boek van Frits Hoekstra slechts het begin is geweest van een interessante reeks.

Dr. Bob de Graaff is senior docent/onderzoeker bij de afdeling Geschiedenis van Internationale Betrekkingen van het Instituut Geschiedenis van de Universiteit Utrecht.

- [1] L. Einthoven, Tegen de stroom in, Apeldoorn 1974.
- [2] Over 1975 als keerpunt in dit opzicht zie M.M. Lowenthal, 'The Intelligence Library: Quantity vs. Quality', Intelligence and National Security, vo. 2 no. 2 (April 1987), pp. 368-371.
- [3] Bijv. G. Aldrich, Unlimited Access: An FBI Agent Inside the Clinton White House. Washington, D. C., 1998; L. Cochran, FBI Man: A Personal History, New York 1966; J. Huminik, Double Agent. New York 1967; C.O. Lynum, The FBI and I: One Family's Life in the FBI During the Hoover Years. Pittsburgh, PA, 1988; W.C. Sullivan and B. Brown. The Bureau: My Thirty Years in Hoover's FBI, New York 1979; M.W. Swearingen, FBI Secrets: An Agent's Exposé, Boston 1995.
- [4] G. Bush, Looking Forward, New York 1987.
- [5] W. Casey, The Secret War against Hitler, Washington, D.C., 1988
- [6] W. Colby, Honorable Men. My Life in the CIA, New York 1978; W.Colby/J. McCargar, Lost Victory: A Firsthand Account of America's Sixteen-Year Involvement in Vietnam, Chicago 1989.
- [7] A. Dulles, The Secret Surrender, Ne York 1966.
- [8] R.M. Gates, From the Shadows: The Ultimate Insider's Story of Five Presidents and How They Won the Cold War, New York 1996.
- [9] S. Turner, Secrecy and Democracy: The CIA in Transition, Boston 1985; S. Turner, Terrorism and Democracy, Boston 1991.
- [10] Wark, 'Struggle', p. 316.
- [11] J.C. Masterman, The Double-Cross System – in the War of 1939 tot 1945, New Haven/London 1972.
- [12] J.C. Masterman, On the Chariot Wheel, Londen 1975.

[13] Vgl. W.K. Wark, 'Struggle in the Spy House: Memoirs of US Intelligence', G. Egerton (ed.), Political Memoir. Essay on the Politics of Memory, London 1994, pp. 303 en 319. Enkele titels: M. Bancroft, *Autobiography of a Spy*, New York 1983; P. Benton, *Baltic Countdown*, London 1984; R. Dew and P. Pape, *No Backup -- My Life as a Female FBI Agent Battling, Kidnappers, Terrorists, and the Destructive Culture that Handcuffs the Bureau*, New York 2004; J. Foster, *An Unamerican Lady*, London 1980;.

[14] Zie bijv. E.P. MacDonald, *Undercover Girl*, New York, 1947.

[15] *Rimington, Secret*, pp. 101 en 111.

[16] P. Sillitoe, *Cloak Without Dagger*, London 1955.

[17] J. Miller, *One Girl's War: Personal Exploits in MI5's Most Secret Station*, Dublin 1986.

[18] F.F. Garbler. *CIA Wife: One Woman's Life Inside the CIA*, Santa Barbara, CA, 1994; B.C. Kiyonaga, *My Spy: Memoir of a CIA Wife*, New York 2000; S. Roosevelt, *Keeper of the Gate*. New York 1990.

[19] Zie bijv. N.H. Pearson, 'Foreword' in: *Masterman, System*, p. ix en *Masterman, 'Preface'*, ibidem, p. xvii.

[20] Aangehaald in ibidem.

[21] *Smith, CIA*, p. 14.

[22] A. Roosevelt, *For Lust of Knowing. Memoirs of an Intelligence Officer*, Boston/Toronto 1988, p. xiii.

[23] *Rimington, Secret*, p. 283.

[24] P. Wright, *Spy Catcher. The Candid Autobiography of a Senior Intelligence Officer*, New York 1987

[25] Ibidem, p. 283.

[26] Ibidem, p. 285.

[27] P. Wright, *The Spycatcher's Encyclopedia of Espionage* Port Melbourne 1991.

[28] Ibidem, pp. 186 en 188.

[29] Ibidem, pp. 286-287.

[30] V. Marchetti/J. Marks, *The CIA and the Cult of Intelligence*, 1974.

[31] Voor voorbeelden zie ibidem, p. xiii.

[32] Ibidem, p. xiii.

[33] Ibidem, p. xiv. Voor voorbeelden zie ibidem, pp. xiii-xiv.

[34] Marchetti/Marks, *CIA*, p. xxii

[35] Masterman, *System*, p. xviii.

[36] Zie bijv. P. de Silva, *Sub Rosa. The CIA and the Uses of Intelligence*, New York 1978, pp. ix en x.

[37] Colby, *Men*, p. 21.

[38] R.V. Secord/J. Wurts. *Honored and Betrayed: Irangate, Covert Affairs, and the Secret War in Laos*, New York, 1992.

[39] Lowenthal, 'Library', pp. 371-372 kwam een eind in de richting van de suggestie dat dit niet alleen een euvel is van spionagememoires, maar van literatuur over intelligence in het algemeen. Een uitzondering bij P. Beesly, *Very Special Intelligence. The Story of the Admiralty's Operational Intelligence Centre 1939-1945*, London 1977, p. 255.

[40] Bijv. Marchetti/Marks, CIA, p. xxi; Rimington, Secret, pp. 104-105.

[41] Rimington, Secret, p. 93.

[42] H.O. Yardley, The American Vlack Chamber, New York 1931, p. 250.

[43] F. Snepp, Decent Interval: An Insider's Account of Saigon's Indecent End Told by the CIA's Chief Strategy Analyst in Vietnam, New York 1977, p.p. 578-580. Voor Snepps idee dat niet de inlichtingenmensen maar de politici de fouten maakten inzake Vietnam zie ook ibidem, p. 17.

[44] Bijv. S.A. Adams, War of Numbers. An Intelligence Memoir, South Royalton, VT, 1994; P.J. McGarvey, CIA: The Myth and the Madness, New York 1972; R.J. Smith, The Unknown CIA: My Three Decades with the Agency, Washington, D.C., 1989.

[45] S. Kent, Reminiscences of a Varied Life. An Autobiography, San Rafael, CA, 1991.

[46] Bijv. N. Bethell, Spies and Other Secrets: Memoirs from the Second Cold War, London 1995; G. Elliott, I Spy: The Secret Life of a British Agent. London 1998; A.J. Mendez, The Master of Disguise: My Secret Life in the CIA. New York 1999; F.I. Rodriguez/J. Weisman. Shadow Warrior: The CIA Hero of a Hundred Unknown Battles. New York 1989; R.J. Smith, The Unknown CIA: My Three Decades with the Agency, Washington, D.C., 1989.

[47] Wark, 'Struggle', p. 302.

[48] Wark, 'Struggle', p. 307.

[49] Ph. Agee, Inside the Company: CIA Diary, Toronto etc. 1975, p. viii.

[50] Snepp, Interval, pp. 574-577.

[51] Marchetti/Marks, CIA, p. xxi. Voor ethische wroeging zie bijv. ook D.A. Philips, The Night Watch, New York 1982.

[52] Zie bijv. Snepp, Interval, p. 44.

[53] H. Hunt, Undercover. Memoirs of an American Secret Agent, London 1975.

[54] Een vroege voorloper was echter D. Downes, The Scarlet Thread. Adventures in Wartime Espionage, London 1953.

[55] S. Turner, Secrecy and Democracy: The CIA in Transition. Boston 1985.

[56] R.V. Jones, Most Secret War, London 1978.

[57] R.V. Jones, Reflections on Intelligence, London 1989, pp. 35-56.

[58] Jones, Reflections, p. 35.

[59] Vgl. Agee, Company, p. x.

[60] Wark, 'Struggle', p. 310. Voor het Verenigd Koninkrijk zie R. Denniston, 'Three Kinds of Hero: Publishing the Memoirs of Secret Intelligence People, Intelligence and National Security, vol. 7 no. 2 (April 1992)

